

LEDARÖ3 Farsta, Stockholm

Kulturmiljöanalys till planarbete

LEDARÖ 3

Farsta, Stockholm

Kulturmiljöanalys till planarbete

Datum: 2021-01-29

Beställare:

Olov Lindgren AB genom Per Magnus

Wenanders Byrå

Grevgatan 28

114 53 Stockholm

Tel: +46 70 614 14 55

www.wenanders.se

Upprättad av:

Vicki Wenander, bebyggelseantikvarie och byggnadsingenjör, personcertifierad som sakkunnig för kulturvärden enligt KUL2.

Framsidesbilder:

- Vy utmed en av byggnadskropparnas fasad mot innergården.
- Vy mot en av åsnetrapporna som leder upp för den kuperade terrängen inom fastigheten, från Lysviksgatan i väster.
- Fastighetens hörn mot norr, med den envåniga butiksdelen.

Där bildkälla ej anges är fotografierna tagna av Vicki Wenander.

INNEHÅLL

INLEDNING.....	4
Bakgrund.....	4
Om denna handling.....	4
Kulturmiljöanalysens geografiska avgränsning.....	5
Metod.....	5
FÖRFATTNINGSSKYDD OCH KULTURHISTORISK KLASIFICERING ...	7
Stadens klassificering.....	7
Gällande detaljplan	8
HISTORISK BAKGRUNDSBESKRIVNING.....	9
Platsen innan den planlades på 1950-talet.....	9
Planering och uppförande av stadsdelen Farsta	10
Bebyggelsen inom fastigheten uppförs	13
FASTIGHETEN IDAG	17
Nulägesbeskrivning	17
KULTURHISTORISK KARAKTÄRS- OCH VÄRDEBESKRIVNING.....	24
Karaktärsbeskrivning.....	24
Värdebeskrivning	25
Kulturhistoriskt värdefulla karaktärsdrag, utblickar, park- och landskapselement samt byggnadsutformningar	26
KÄLLOR.....	27
Internet.....	27
Otryckta källor	27
Tryckta källor.....	27

INLEDNING

Bakgrund

Olov Lindgren AB utreder möjligheten att uppföra kompletteringsbebyggelse inom sin fastighet Ledarö 3. Stadsbyggnadsnämnden har 2020-11-26 beslutat att ett planarbete ska inledas, med syfte att tillskapa tillgängliga bostäder, något som idag saknas i området.

Stadens målbild är bland annat att de nya tilläggen ska bestå av samtida arkitektur som respekterar befintliga värden och tillför nya kvaliteter. Därför villkoras bland annat att planarbetet ska drivas utifrån förutsättningen att den tillkommande bebyggelsen ska beakta den befintliga bebyggelsens värden med avseende på den öppna planstrukturen, den enkla och tydliga volymhanteringen och kvalitativa materialval samt att den nya bebyggelsen ska placeras och utformas med hänsyn till grannar, stadsbild och natur- och kulturmiljövärden.

Om denna handling

Kulturförvaltningens stadsutvecklingsenhet har i sitt remissvar till stadsbyggnadskontoret inför planbeskedet, angivit att man anser att en kulturmiljöanalys, senare följt av en kulturhistorisk konsekvensanalys, behöver upprättas som beslutsunderlag i planarbetet.

Denna handling svarar upp mot kulturförvaltningens behovsbesked och är en del av underlaget till utredningen av förutsättningarna för nya bostäder inom fastigheten. Handlingen, som är oberoende i förhållande till uppdragsgivaren och övriga intressenter, sammanställer och beskriver fastighetens kulturvärden och karaktärsdrag utifrån planstruktur, bebyggelsemiljöer och grönytor. Handlingen går dock inte ner på material- och detaljnivå när det gäller utemiljön och byggnadernas exteriörer och den omfattar inte bostadshusens interiörer.

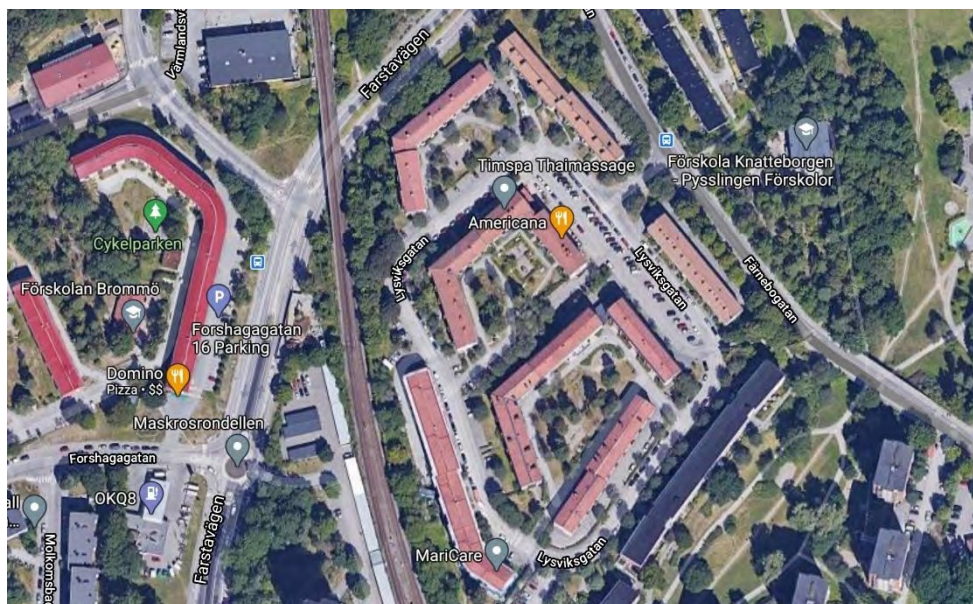
Som underlag för kulturmiljöanalysen ligger relevant facklitteratur om bebyggelseperiodens stadsbyggnadsprinciper och arkitektoniska gestaltungsideal, specifik facklitteratur och arkivmaterial om själva utredningsområdet (dock med reservation enligt nedan) och besök på plats i oktober 2020.

På grund av den pågående pandemin (covid-19) har det källmaterial om fastigheten som finns i ArkDes samlingar (arkitekt Archibald Frid) ännu inte kunnat gås igenom. Arkivbesök har varit inbokad vid flera tillfällen under hösten 2020 och i januari 2021, men då ArkDes hålls stängt har mötet flyttats fram flera gånger. Det är i skrivande stund inte klarlagt när ett arkivbesök kan genomföras och inte heller vilken betydelse den information om fastigheten som finns hos ArkDes har för fastighetens kulturvärde. På grund av pandemin har inte heller fastighetsägarens familjearkiv, som möjligen kan innehålla fotografier från uppförandet av bebyggelsen inom fastigheten. **Därför rekommenderas att en kompletterande källundersökning utförs längre fram i planprocessen, med syfte att säkerställa att värdefullt källmaterial vägs in i kulturvärdesbedömningen och riktlinjerna.**

Kulturmiljöanalysens geografiska avgränsning

Kulturmiljöanalysens avgränsas geografiskt till den aktuella fastigheten, men för att den ska sättas in i sin kulturhistoriska kontext görs även utblickar mot angränsande fastigheter och stadsdelen Farsta som helhet.

Satellitbild över kvarteret Ledarö och dess närmaste omgivning. Från ovan karaktäriseras detta område av att det sammanhållna, tegelröda taklandskapet. Källa: Google Maps.

Metod

Kulturmiljöanalysen baseras på DIVE-metodiken, som presenteras utförligt i Riksantikvarieämbetets översättning av den norske Riksantikvarens rapport *Kulturmiljöanalys: En vägledning för användningen av DIVE-analys*, från 2009. Rapporten finns att ladda ner på www.raa.se.

DIVE-metodiken hjälper till att lyfta fram kulturarvets betydelse som resurs och kvalitet i samband med utveckling av landskaps- och bebyggelsemiljöer. Strukturen för metodiken är att den är flexibel, metodiskt öppen, tvärsektorieell och samverkansorienterad. DIVE baseras snarare på *vad* som bör hanteras för att nå uppsatta mål, än att den innehåller exakta anvisningar om *hur* arbetet ska genomföras. Meningen är att man, med stöd av DIVE-metodiken, vid varje enskilt tillfälle ska välja ut och anpassa arbetet efter respektive projekts förutsättningar och behov. DIVE ska ses som ett hjälpmedel för att sortera, diskutera och bearbeta information i plan- och utvecklingsprocesser. DIVE ska vara en arena för ifrågasättande, kritiskt och kreativt tänkande och bana väg för tvärfackligt och tvärsektorieellt engagemang, samarbete, delaktighet och kommunikation.

De fyra bokstäverna står för D = describe/beskriva, I = interpret/tolka, V = value/värdera och E = enable/aktivera. Denna kulturmiljöanalys innehåller de tre första stegen, DIV, där värderingen delvis baseras på de ställningstaganden som redan tidigare gjorts av Stockholms stadsmuseum. Det fjärde steget i analysmetodiken, E, hanteras i nästa fas av planarbetet.

DIVE-analysens struktur och principer

Analysprocessen

DIVE kan fungera både som ett integrerat planeringsunderlag och en självständig kunskapsprocess. I båda fallen är avsikten att omvandla kulturhistorisk information från passiv till funktionell kunskap genom ett kritiskt och kreativt, systematiskt och målmedvetet arbete. Analysens kulturhistoriska profil består av ett brett spektrum

av naturbetingade och samhällsmässiga förutsättningar, föreställningar och teman. Strukturen baseras på fyra grundläggande frågor, som alla på olika sätt tar upp förhållandet och balansen mellan kontinuitets- och förändringsfrämjande krafter inom området.

- D** - Vad berättar dagens landskap och miljö om områdets ursprung, utveckling och karaktär?
- I** - Varför har vissa element och karaktärsdrag haft speciell betydelse i samhället?
- V** - Vilka historiska delar och karaktärsdrag har speciellt värde, kan de utvecklas och var går gränsen för vad de tål?
- E** - Hur kan områdets utpekade, historiska karaktärsdrag och resurser förvaltas och utvecklas?

D = Describe (beskriva), **I** = Interpret (tolka), **V** = value (värdera), **E** = Enable (aktivera)

De fyra frågorna besvaras i fyra steg: S1 – beskrivning, S2 – tolkning, S3 – värdering och S4 aktivering. Dessutom består analysen av Input – förberedelse och Output – sam-

manfattning. För att göra det lättare att följa beskrivningarna i vägledningen används olika färger vid genomgången av de olika stegen.

Dive-analysen kan ses som en kunskapsprocess, där de olika stegen hänger samman som länkarna i en kedja.

I vägledningen beskrivs stegen som fristående för att tydliggöra att de har olika betydelse under kunskapsutvecklingen. Praktiska erfarenheter visar att det är naturligt och lämpligt både att låta stegen överlappa och att arbeta parallellt med

olika uppgifter. För att få en god samverkansprocess och givande diskussioner kan det till exempel vara ändamålsenligt att arbeta med två steg parallellt (S1 och S2, S2 och S3, och S3 och S4).

Steg	Målsättning	Aktuella arbetsuppgifter
Förberedande	Input	Struktur och arbetsprogram för analysen
S1 Beskrivande	Områdets historiska karaktär	Etablera kunskapsöversikt, sammanställa, beskriva och bearbeta information om områdets ursprung, utveckling och karaktär
S2 Tolkande	Områdets historiska betydelse	Studera områdets historiska läsbarhet, betydelsebärande och förmedlande innehåll, integritet, autenticitet och tillstånd
S3 Värderande	Områdets värden och möjligheter	Diskutera de kulturhistoriska resursernas värde, utvecklingspotential, sårbarhet, tålighetsgränser och förändringskapacitet
S4 Aktiverande	Områdets handlingsmöjligheter	Definiera handlingsmöjligheterna för att aktivera kulturarvet, föreslå strategier och principer för förvaltning och utveckling
Sammanfattande	Output	Sammanfattning av analysens innehåll, resultat och rekommendationer

6 Kulturhistorisk stedsanalys

Utdrag ur Kulturmiljöanalys: En vägledning för användningen av DIVE-analys.

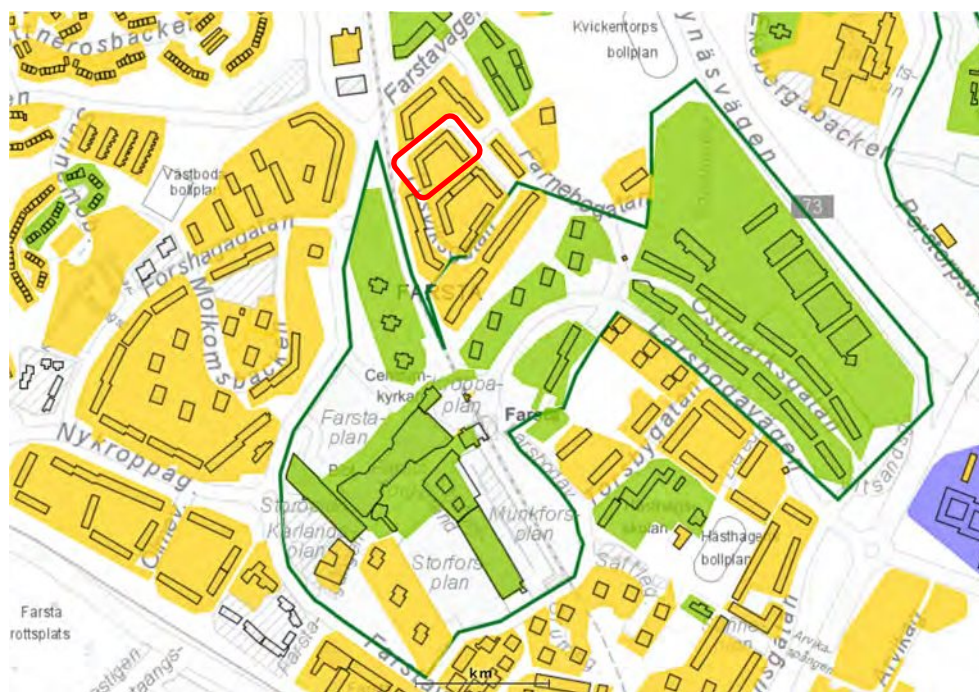
FÖRFATTNINGSSKYDD OCH KULTURHISTORISK KLASSIFICERING

Stadens klassificering

Ledarö 3 är gulklassad av Stockholms stadsmuseum, vilket innebär att bebyggelsen inom fastigheten har positiv betydelse för stadsbilden och/eller ett visst kulturhistoriskt värde. Enligt kulturförvaltningens remissvar motiveras klassificeringen med att:

... anläggningen som Ledarö 3 ingår i utgörs av ett större sammanhängande område med tydlig 1950-talskaraktär med traditionella putsade trevåningslameller med liten centrumbildning. Lamellerna är anpassade efter terrängen och skapar rumsbildningar. Gårdarna har asfalterade gångar, lekplatser och bevarad varierad mark och växtlighet av skogskaraktär. Enligt motiveringen har området, trots förändringar, som helhet en bevarad karaktär.

Fastigheten ingår i kransbebyggelsen runt Farsta centrum, ett område som Stadsmuseet pekat ut som en kulturhistoriskt värdefull miljö där särskild uppmärksamhet behöver ägnas åt kulturhistoriska värden. Motiveringen till utpekandet baseras på att Farsta centrum är en viktig del av Stockholms planeringshistoria och del i ABC-stadens grundidé med arbete, bostad och centrum. Kvartret Ledarö ligger alltså utanför det utpekade området, men utgör samtidigt dess "fond och port".

Utsnitt ut Stockholms stads kulturhistoriska klassificeringskarta över Ledarö 3 och dess närområde med Farsta centrum. Den aktuella fastigheten är gulklassad av Stockholms stadsmuseum, stadens kulturmiljöexpertis, och den ingår i kransbebyggelsen runt det kulturhistoriskt värdefulla Farsta centrum. Ledarö 3 är inringad med rött.

Källa: http://kartor.stockholm.se/bios/dpwebmap/cust_sth/kul/klassificering/DPWebMap.html

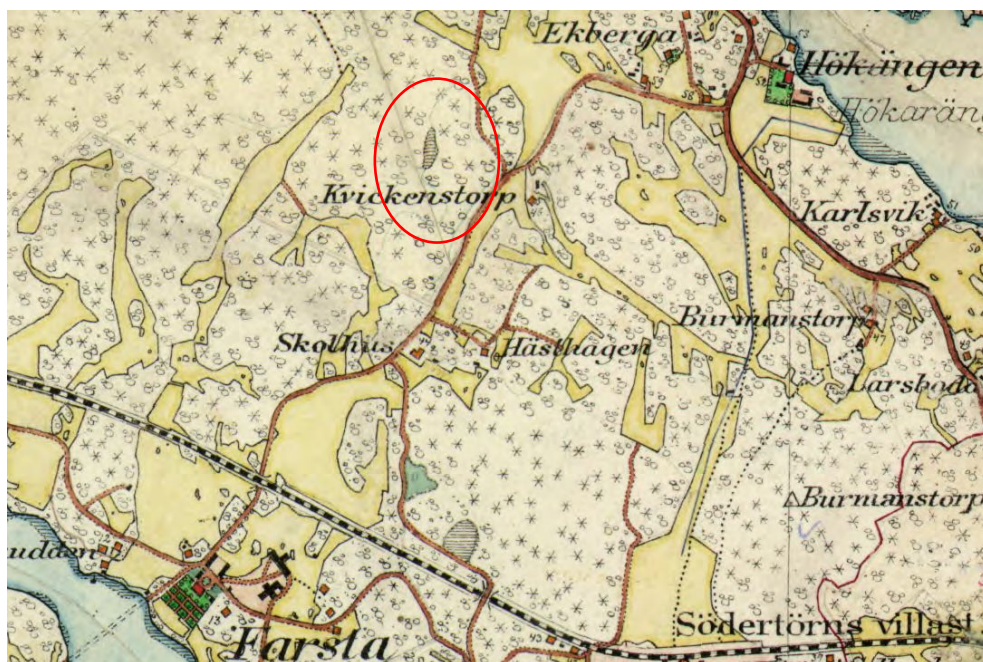

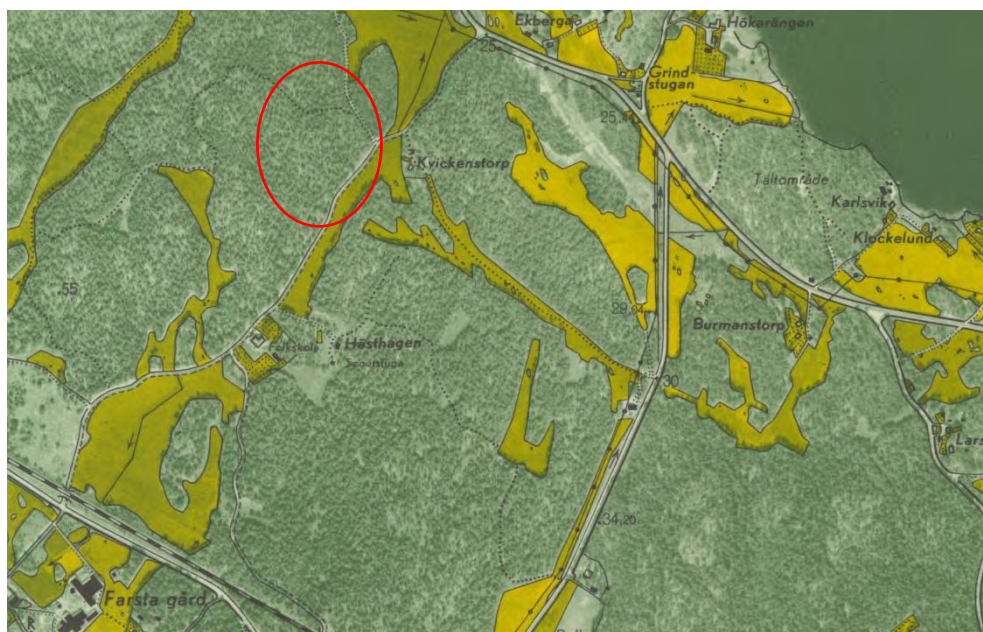
HISTORISK BAKGRUNDSBESKRIVNING

Platsen innan den planlades på 1950-talet

Det aktuella området var före 1950-talets exploatering en del av Farsta gårds ägor, bestående av skogs- och odlingsmark med endast ett fåtal byggnader.

Utsnitt ur den häradsekonomska kartan från 1900-talets första år (Länna J112-75-25). Det ungefärliga läget för kvarteret Ledarö är inringat med rött. Källa: Lantmäteriets historiska kartor.

Utsnitt ur den ekonomiska kartan från 1951 (Södertörns villastad J133-1014g65). Det ungefärliga läget för kvarteret Ledarö är inringat med rött. Källa: Lantmäteriets historiska kartor.

Vy ut över Farsta gårds ägor i anslutning till Farstavägen, någonstans norr om järnvägen är 1956. Det är i detta område som Farsta centrum med omgivande bebyggelse uppfördes ett par år efter att fotografiet tagits. Foto: Lennart af Petersens. Källa: Digitala stadsmuseet.

Planering och uppförande av stadsdelen Farsta¹

Farsta gårds ägor avyttrades vid sekelskiftet 1900 och kom att ingå i AB Södertörns Villastad, som bildade 1901 i samband med att Nynäsbanan öppnades för trafik. 1912 såldes det som återstod av bolagets mark till Stockholms stad "för stadsområdets utvidgande", men det skulle dröja ungefär 40 år innan tiden var mogen för att bebygga jordbruksmarken. Arkitekt Sven Markelius utarbetade då den generalplan som angav riktlinjerna för Farsta. Planen antogs 1955 och hade i princip samma karaktär som Vällingby, den så kallade ABC-stad som just då höll på att byggas. Principen innebar att det runt ett centrum (C), som i Farstas fall avsågs betjäna 65 000 människor, skulle det uppföras både bostadsbebyggelse (B) och arbetsplatser (A), det sistnämnda i första hand industrier. Syftet var att till skapa en helt självförsörjande stadsdel.

¹ Texten under denna rubrik består av utdrag från boken "Stockholm utanför tullarna", men den kraftigt kortade texten har genomgått viss språkligt bearbetning för att flyta.

I bilagan till förslaget till generalplanen, som presenterades för stadens politiker 1955, beskriver Sven Markelius och hans medarbetare principen för stadsdelens bebyggelse som:

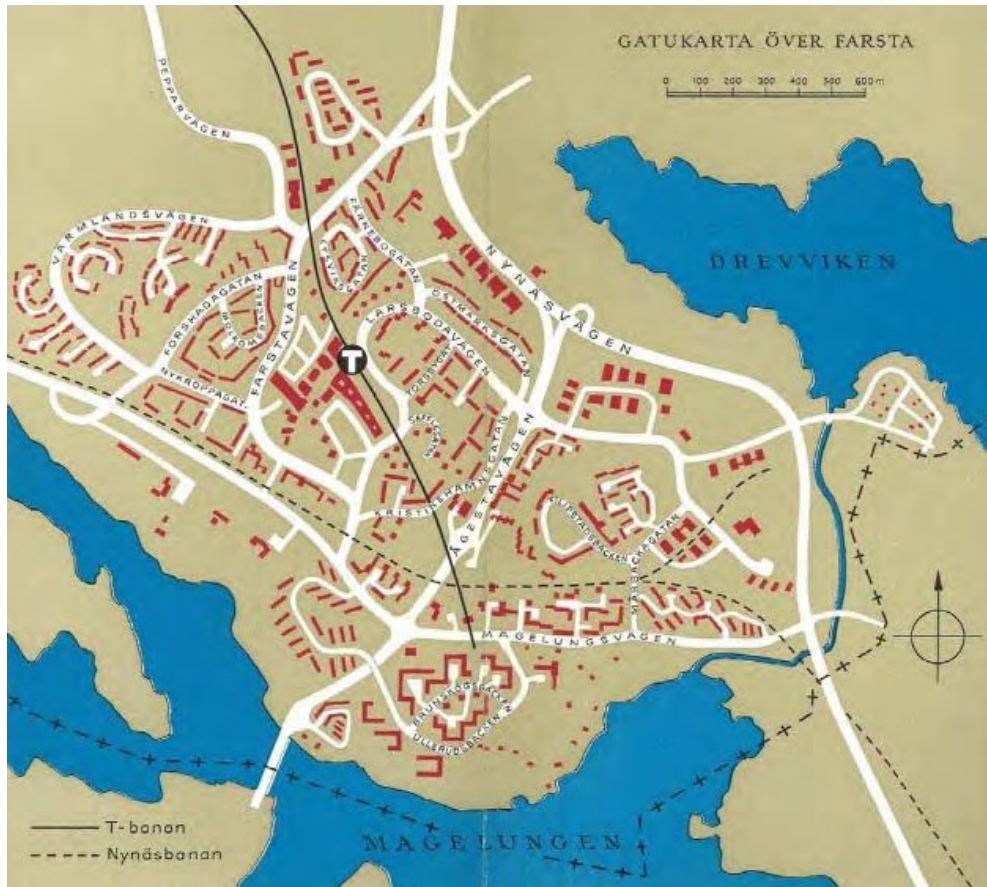
För att skapa en visuell kontakt med huvudcentrum och för att möjliggöra en orientering i stadsdelen i allmänhet har utefter den mittersta dalgången föreslagits en rad femton våningar höga bostadshus. På vissa terrängpartier i närheten av förortsbanestationen, som visat sig dyrbara att utnyttja, föreslår planen lamellhus i åtta våningar. I övrigt förekommer i den inre zonen hyreshusbebyggelse i tre våningar. För att ställa något större arealer till förfogande för bebyggelse med enfamiljshus har större delen av hyreshusbebyggelsen kraftigt koncentrerats till området närmast förortsbanestationerna. Det har även ansetts vara arkitektoniskt värdefullt att genom användning av högre hus i centrum skärpa kontrasten mellan detta parti och de kringliggande områdena med sin lättare bebyggelse.

Sven Markelius förslag till generalplan för Farsta och Södertörns Villastad, från 1955. Här framgår hur kvarteret Ledarö tillsammans med de närmast omgivande kvarten utgör en egen enklav i den stora generalplanen. Källa: Digitala stadsmuseet.

Om byggnadernas gestaltning var relativt fri, var planstrukturen och bebyggelse typerna desto hårdare styrda genom Markelius generalplan. Själva centrumbebyggelsen var låg, men den närmaste kransebebyggelsen runt centrum förskrevs bli mycket hög. Syftet var att Farstas hjärta, det vill säga dess centrumläggning, skulle på sätt markeras och synas på långt håll. Bebyggelsen närmast utanför höghuskransen skulle bestå av punkt- och skivhus, även de höga, men ändå något lägre. Därutöver tog bebyggelse med lamell- och loftgångshus om tre våningar vid och ytterligare längre ut skulle det uppföras radhus. Stadsdelens silhuett och även dess ”mönsterverkan” på (den före detta) jordbruksmarken var helt enkelt en viktig komponent i helhetsgestaltningen.

Karta över Farsta, hämtad ur en reklambroschyr för Farsta centrum från 1959. Tack vare den grafiska formen framgår tydligt hur vägar och bebyggelse anpassats till befintlig terräng och solens väg över himlen. Källa: Antikvarisk förundersökning, upprättad av Nyréns Arkitektkontor.

Till skillnad från Vällingby, där det kommunala bostadsbolaget Svenska Bostäder var byggherre, uppfördes bebyggelsen i Farsta av privata aktörer, ett drag som i sig kom att prägla stadsdelens gestaltning och karaktär, då varje enskild byggaktör anlätade sin egen arkitekt för den egna bebyggelsen.

Modell över Farsta centrum, med kvarteret Ledarö nere till vänster. Källa: Samma som ovan.

Vy från plats där högt flerbostadshus, Larsbodavägen 59 skall byggas. Gamla Farstavägen syns i bakgrunden. I fonden flerbostadshus vid Lysviksgatan. Diabilden är tagen av Ann-Marie Lamm. Källa: Digitala stadsmuseet.

Bebyggelsen inom fastigheten uppförs

Bebyggelsen inom fastigheten uppfördes av Olov Lindgren AB, det företag som än idag äger fastigheten. Bebyggelsen gestaltades av arkitekt Archibald Frid, som återkommande anlätades för Olov Lindgren AB:s nybyggnadsprojekt. (I Farsta gestaltade han också ett av de 16-vånga flerbostadshusen vid Storforsplan, närmare Farsta centrum.) Markbehandlingen på Ledarö 3 planerades av trädgårdsarkitekt Anton Paulsson, vars ritningar finns bevarade i Olov Lindgrens fastighetsarkiv. Fastigheten bebyggdes under 1950-talets sista år.

Bebyggelsen och markplaneringen på fastigheten gavs en samtida och modern gestaltning, väl anpassad till Sven Markelius generalplan, med solljusanpassade innergårdar bevarade bergsknallar i dagen. Det gjordes dock vissa justeringar, anpassade till fastighetsägarens intentioner, vilket framgår av den gällande detaljplanen Pl 5021, som är i själva verket en ändring av en föregående stadsplan (Pl 4545), fastställd tidigare samma år (1956). Den reviderade planen berättar något om intentionerna för just Ledarö 3. Planen upprättades nämligen för att medge det projekt som fastighetsägaren, Olov Lindgren AB, hade projekterat. Till skillnad från sin föregångare medgav den reviderade planen att fastighetens båda byggnadskroppar mot nordväst respektive nordost delvis kunde byggas samman och att en låg butiksbyggnad kunde uppföras strax intill, i fastighetens norra hörn. Dessutom möjliggjordes för ytterligare ett våningsplan i kvarterets nordöstra del och att gårdsutrymmet till hälften kunde överbyggas, för att inrymma ett garage. Gårdsöverbyggnaden skulle förses med "lämplig plantering".

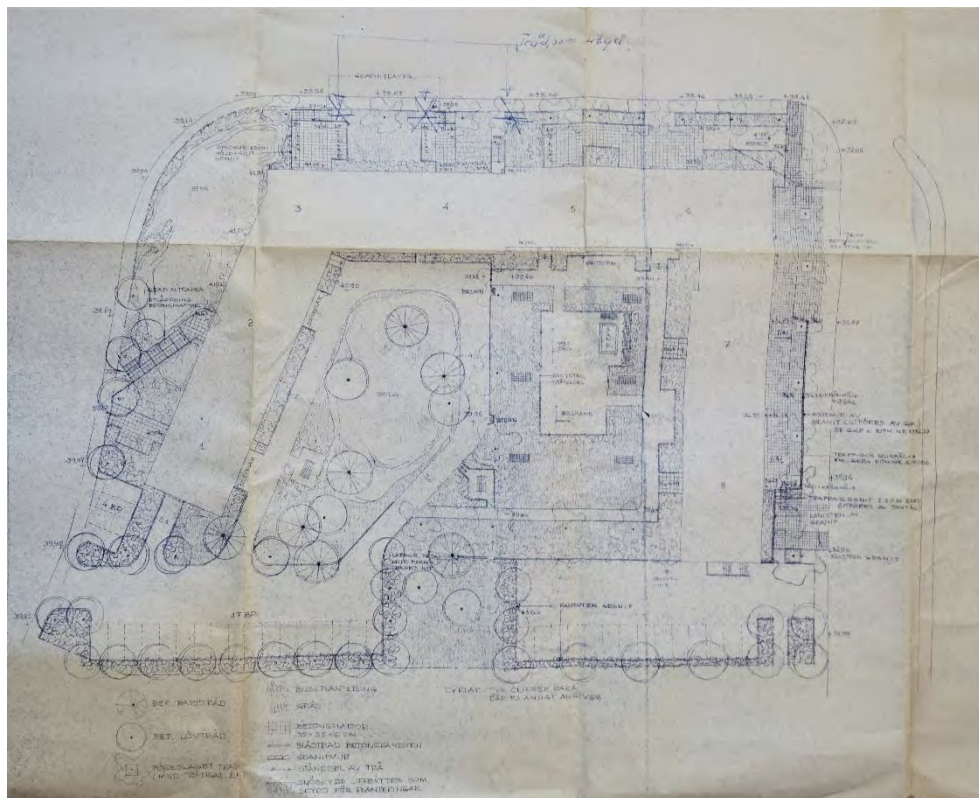

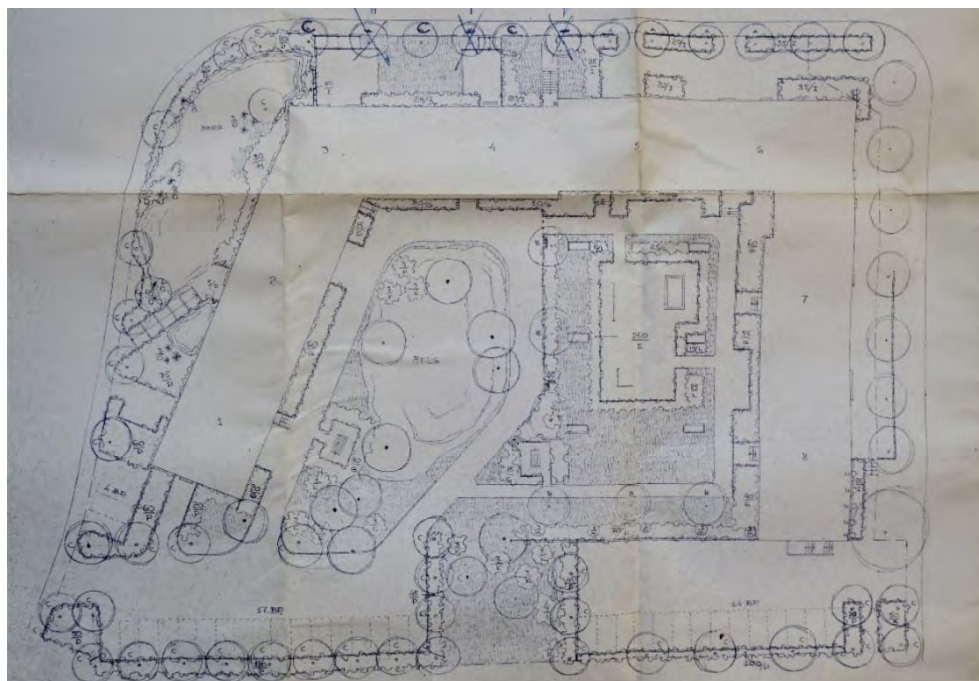
Ritning för gatufasaden mot Lysviksgatan i öster. Ritningen är daterad 1958. Sammanlänkningen mellan de båda byggnadskropparna, liksom den enväniga butiksbyggnaden i gatuhörnet (till höger i bild), är två av delar som realiserades genom den planändring som genomfördes 1956. Källa: Olov Lindgren AB:s fastighetsarkiv.

Lions fest vid det blivande Farsta centrum år 1960. Den röda pilen upp till höger i bild pekar på Lysviksgatan, i läget mellan kvarteren Svärdsö och Ledarö. Det är möjligt att den gula fasad som ansas till höger om pilen är den byggnad som står på Ledarö 3. Diabilden är tagen av Edvin Jernberg. Källa: Digitala stadsmuseet.

Utsnitt ur trädgårdsarkitekt Anton Paulssons trädgårdsanläggningsritning över fastigheten, daterad i februari 1958. Förutom den för samtiden karaktäristiska markbehandlingen, med plattläggning och solbelyst lekplats ovanför det överbyggda garaget, framgår hur såväl naturberg i dagen som befintliga barr- och lövträd bevarades vid uppförandet av huset och anläggandet av trädgården. Källa: Olov Lindgren AB:s fastighetsarkiv.

Utsnitt ur trädgårdsarkitekt Paulssons planteringsritning. Källa: Olov Lindgren AB:s fastighetsarkiv.

VÄXTFÖRTECKNING

	ANTAL	NÄMN	
	4	TRÄD	
A	~~X~~	MALUS BACCATA	
		JOHN DOWNIE - HÖGSTAM	
B	6	PRUNUS HISAKURU "	
C	41 ~~X~~	SORBUS INTERMEDIA "	
		<u>HÄCKPLANTOR</u>	HÖJD I CM
D	180	BERBERIS THUNBERGII	30-50
E	250	POTENTILLA FRUTICOSA	30-50
G	480	SPIREA VANHOUTTEI	50-80
H	100	ROSA SPINOSISSIMA	
		<u>BUSKAR</u>	
I	215	COTONEASTER DIVARICATA	
K	40	FOESYTHIA INT. SPECTABILIS	
L	70	ROSA ELMSHORN	
M	15	" HUGONIS	
N	15	SYRINGA CHINENSIS	
O	10	PINUS MONTANA	
		<u>HÄCKPLANTOR TILLÄGS:</u>	HÖJD I CM
P	520	COTONEASTER ACUTIFOLIA	30-50
S	50	BERBERIS THUNBERGII ATROPURP. "	

BETECKNING: $\frac{60}{6} = \frac{\text{ANTAL}}{\text{NÄMN}}$

Växtförteckningen från planteringsritningen på föregående sida. Ritningen är daterad i februari 1958. Både denna ritning och trädgårdsanläggningsritningen godkändes av stadens fastighetskontor i mars samma år. Källa: Olov Lindgren AB:s fastighetsarkiv.

FASTIGHETEN IDAG

Nulägesbeskrivning

I Stockholms stadsmuseums bebyggelseinventering från 2005 beskrivs bebyggelsen inom Ledarö 3 som:

Lamellhus med 3 våningar och källare i souterräng mot gatan. Uppfördes med livsmedelsbutik och lokaler för uthyrning i bottenvåningen i vinkeln mot norr. Livsmedelsbutiken byggdes om till pensionärsverksamhet 1973/74, som sedan blev pizzeria. De övriga lokalerna har även de haft skiftande verksamhet, men det finns inga ombyggnadshandlingar på Stockholms stadsbyggnadsnämnds arkiv som visar hur. Huset är uppfört med två vinklar och ramar in en gård. Under halva gården mot nordöst finns ett ursprungligt garage, med entré och infart vid gaveln.

FÖNSTER- ursprungliga: bostads, rödbruna 1-2-luft, stora lokal- och butiksfönster, vid garaget finns det 6 st stora fönster med tätspröjs.

SOCKEL- betong.

FASAD- ursprunglig ljusgrå ädelputs.

ENTRÉ- ursprungliga trädörr med glaspartier.

BALKONG- ursprungliga med vit sinuskorrugerad front i plåt med rund överliggare i svart smide.

Trots att det är 15 år sedan inventeringen utfördes är beskrivningen fortfarande relevant. Såväl byggnad som mark- och trädgårdsgestaltning är än idag välbevarad och fastigheten består därför av en karaktäristisk flerbostadshusbebyggelse från det sena 1950-talet.

Vy från Lysviksgatan och sydväst, med kvarteret Svärdsö bakom kameran. Bebyggelsen vinklar ut sig något åt detta håll, vilket troligtvis både beror på strävan efter maximalt solljusinsläpp till innergården och på önskan om bevarande av naturberg som bryter upp i dagen.

Vy in på innergården på Ledarö 3. Innergården består till hälften av lätt modulerad naturmark (mot sydväst) och till hälften av slät gräsmatta på betongbjälklag (mot nordost). Till vänster i bild anas naturberget och till höger i bild en av de överljuskupoler som för ner ljus till det underliggande garaget.

Vy mot den relativt stora bergsknalle som bryter igenom markytan på innergårdens sydvästra del. Kombinationen av stora innergårdar med naturmarkskaraktären och trevåniga flerbostadshus med en balkong per lägenhet är mycket karaktäristisk för det svenska 1950-talets flerbostadsområden.

Inga större upprustningsprojekt har ännu genomförts, varför byggnaderna är mycket väbevarade och karaktäristiska för sin uppförandetid. Materialval och detaljutföranden förmedlar 1950-talets gestaltungsideal och preferenser för det goda boendekvaliteter som karaktäriserar folkhemsbygget.

Vy från nordost, ut över innergården, med det överbyggda garaget i förgrunden och naturbergdelen längst bort i bild.

En liknande bild som på föregående sida, men ut över "kanten" till det överbyggda garaget. Byggnaden till vänster i bild ligger på grannfastigheten Ledarö 1.

Vy från grannfastigheten Ledarö 1, mot det överbyggda garaget och den byggnadskropp som ut mot Lysviksgatan innehåller butikslokaler. På denna husgavel finns burspråk, vilket är det enda stället inom fastigheten.

Vy från Lysviksgatan och norr, med kvarteret Grönsö bakom kameran. Här ligger en envånings butiksbyggnad, vars tillkomst möjliggjordes genom en stadsplaneändring redan innan fastigheten bebyggdes. (Läs mer om detta tidigare i handlingen).

Vy utmed fastighetens fasad ut mot Lysviksgatan i nordväst. Här varieras den långa fasaden genom en byggnadsförskjutning och en varierad färgsättning.

I fastighetens västra hörn bryter naturberget upp i dagen och byggnadskroppen ”klättrar” upp och vilar på bergsknallen.

Byggnadens västra hörn, där byggnaden till synes vilar på naturberget. I detta hörn ”faller” Lysviksgatan och släntar ner söderut, mot Farsta centrum. I det här läget träder bebyggelsen, med sina karaktäristiska balkongfronter fram och kontrasterar också väl mot naturberget och de många oxlar som redan vid uppförandet planterades utmed fastighetsgränsen.

Vy från Lysviksgatan och från söder, upp mot en av de cementplattbelagda åsnetrappor som, varsamt inlemmade mellan bergsknallarna, leder fram till bostadsentréerna. Insprängda mellan naturberget står de oxlar som planterades på 1950-talet.

KULTURHISTORISK KARAKTÄRS- OCH VÄRDEBESKRIVNING

Karaktärsbeskrivning

I Stadsmuseets (odaterade) informationsfolder² om Farsta beskrivs stadsdelen som:

Stockholms expansion under 1940- och 1950-talen inspirerades till stor del av den engelska grannskapsplaneringen med ledord som Neighborhood planning och Community centers. Denna växte fram ur funktionalismen men baserades även på sekelskiftets trädgårdsideal där bostäder, arbetsplatser och social service integrerades i mindre enheter. Tanken var bl.a. att främja social gemenskap och forma den demokratiska medborgaren. Bebyggelsen utgörs i stort av funktionalistiskt präglade lamellhus men nu i ett mer varierat planmönster, med byggnaderna grupperade kring gårdar.

Farsta utgör en milstolpe inom svensk stadsplanering. Erfarenheterna från Vällingby anpassades i Farsta till den allt starkare tron på bilismen, vilket påverkade såväl planarbete som arkitektur. Stadsdelen präglas av folkhemsarkitekturens tänkande med bostäder i grannskapsenheter, anpassat till terrängens förutsättningar. Utifrån Farsta centrum har bostadsbebyggelsen grupperats med allt lägre och lägre höjder – alltifrån de höga punkt- och skivhusen vid centrum, till trevånings lamellhus och längst ut radhus.

I Stockholms stadsmuseums bebyggelseinventering från 2005 beskrivs kvarteret Ledarö (som helhet) som:

Anläggningen utgörs av ett större sammanhängande område med tydlig 1950-tals karaktär med traditionella putsade 3 våningslameller med liten centrumbildning. De är anpassade efter terrängen och rumsbildningar. Gårdarna har asfalterade gångar, lekplatser och bevarad varierad mark och växtlighet av skogskaraktär. Ledarö 1 är ritad av arkitekten Stig Dranger. Ledarö 2 av arkitekten Nils Hjelm. Ledarö 3 av arkitekten Archibald Frid. Husen uppfördes under andra hälften av 1950-talet. Anläggningen inringas av Lysviksvägen och har sin utfart till Färnebogatan i nordöst. Trots förändringar har området som helhet bevarat 1950-talskaraktär.

---

² Foldern finns att ladda ner från Digitala stadsmuseet.

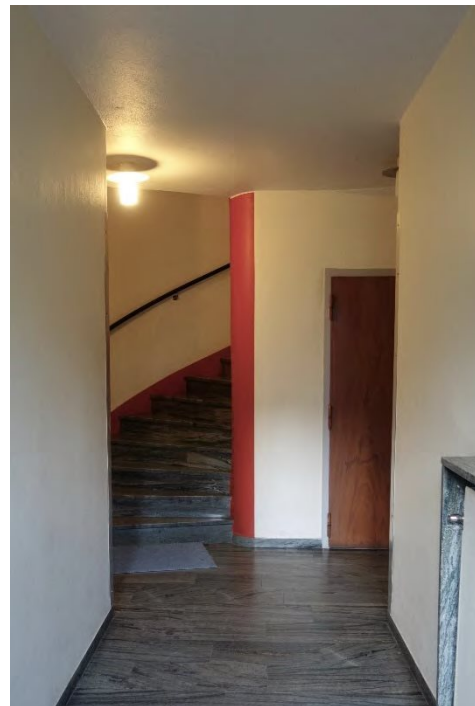

Värdebeskrivning

Baserat på ovanstående bakgrundsbeskrivning om stadsdelens tillkomst och kvarterets kulturhistoriska karaktär, i kombination med att bebyggelsen är så pass välbevarad, kan fastighetens kulturvärden beskrivas enligt nedan.

- *Ledarö 3 är en del i den kulturhistoriskt mycket värdefulla stadsplanestrukturen i Farsta, liksom en del av berättelsen om uppförandet av folkhemmet i det efterkrigstida Sverige. Fastigheten är visserligen en mycket liten del av Farsta som helhet, men tillsammans med anslutande fastigheter och omgivande kvarter utgör bebyggelsegruppen en sammanhållen stadsbyggnadsstruktur inom Farsta. Som en del av helheten besitter den enskilda fastigheten Ledarö 3 **stadsbyggnadshistoriska och arkitekturhistoriska värden.***
- *Gestaltning och dispositionen av mark och byggnader inom Ledarö 3 är tidstypisk och mycket karaktäristiskt för 1950-talets folkhemsbygge. Bebyggelsen inom fastigheten kan tyckas vara alldaglig och därför kanske ointressant, men utformningen är välstuderad på ett för tiden typiskt vis. Sättet som området är disponerat på, berättar om samhällets strävan efter den goda bostaden för den stora massan. Fastigheten (liksom de anslutande fastigheterna och omgivande kvarteren), besitter därför **samhällshistoriska värden.***
- *Såväl byggnad som markbehandling, inklusive växtmaterial, inom Ledarö 3 är mycket välbevarade, faktiskt till den grad att bebyggelsemiljön skulle kunna fungera för inspelning av en film, där innehållet utspelar sig på 1960-talet. Det gör att fastigheten besitter **hög autenticitet.***

Inte enbart markbehandlingen utan även byggnaden inom fastigheten är mycket välbevarad.

Kulturhistoriskt värdefulla karaktärsdrag, utblickar, park- och landskapselement samt byggnadsutformningar

Nedan beskrivs de kulturhistoriskt värdefulla karaktärsdrag, utblickar, siktlinjer, park- och landskapselement samt exteriöra byggnadsutformningar som är viktiga att värna inom och i nära anslutning till fastigheten, i samband med en fastighetsutveckling.

- Fastighetens gestaltningsmässiga samspel med den omgivande bebyggelsen uppförd av andra aktörer, men genom hård styrning ändå med en samordnad gestaltning. Ett övergripande karaktärsdrag är hur de trevåniga lamellhusen placerats ut i naturlandskapet och efter solljuset, så att deras gavlar bildar orienteringspunkter i stadslandskapet.
- Formen hos bebyggelsen inom fastigheten, där byggnaden ”famnar” den (för lekande barn) trygga innergården, samtidigt som byggnaderna exteriört ger uttryck för att vara en ”skyddande skärm” mot omvärlden.
- Möjligheten för det hälsogivande solljuset att falla in mellan huskropparna och in på den hårdgjorda delen av innergården, där sittytter och lekplats är belägna. Även balkongernas placering, mot soliga lägen (med några få undantag), är ett uttryck för strävan efter omhändertagande av solens strålar.
- De för det sena 1950-talet och stockholmsregionen karaktäristiska växt- och byggnadsmaterialen, som präglar såväl den aktuella fastigheten som den närmast omgivande bebyggelsen.
- Karaktärsskillnaden mellan innergårdens naturpark respektive den plana och iordningställda vistelseytan ovanpå garaget.
- Naturberg i dagen på flera olika ställen inom fastigheten.
- Självsådda träd som fanns på platsen innan bebyggelsen uppfördes och de träd som ursprungligen planterades i samband med exploateringen. (De förstnämnda inlemmades i anläggningens gestaltning, när den uppfördes.)
- Separeringen mellan bilar och människor, samtidigt som det finns ordnad plats för biluppställning, såväl ovan som under jord.
- Det lokalcentrum för närområdet, med butiker/verksamheten som finns i Ledarö 3:s bottenvåning mot nordost.

KÄLLOR

Internet

Bebyggelseregistret: <http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/sok/search.raa>.

Digitala stadsmuseet: <https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/>.

Stockholmskällan: <https://stockholmskallan.stockholm.se/>.

Stockholms stads bygg- och plantjänst:

<https://etjanst.stockholm.se/Byggochplantjansten/gallande-planer/sok-via-karta>.

Lantmäteriets historiska kartor:

<https://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/searchresult.html?archive=GEOIN&firstMatchToReturnLMS=1&firstMatchToReturnREG=1&firstMatchToReturnRAK=1&yMin=6571138&xMin=675910&yMax=6572138&xMax=676910>.

Wikipedia: https://sv.wikipedia.org/wiki/Archibald_Frid.

Otryckta källor

Olov Lindgren AB:s ritningsarkiv: Markbehandlingsritningar från uppförandetiden.

Antikvarisk förundersökning för Farsta centrum Kv. Storö (del av), upprättat av Nyréns Arkitektkontor 2008-01-24, reviderad 2011-09-01.

Tryckta källor

Lundkvist, Klas, *Farsta: området växte fram i takt med tunnelbanan*. Artikel i skriften Blick – Stockholm Då & Nu. Stockholm: Stockholmia Förlag, utan år.

Markelius, Sven; Sidenbladh, Göran och Karlén, Bertil, *Beskrivning till förslag till generalplan för Farsta, delar av stadsdelarna Hökarängen och Fagersjö samt stadsdelarna Farsta och Farstanäset inklusive tätorten Södertörns Villastad i Brännkyrka i Stockholms stad*. Stockholm 7 september 1954.

Söderström, Göran (red), *Stockholm utanför tullarna: nittiosju stadsdelar i ytterstaden*, Stockholm: Stockholmia Förlag, 2003.

Observera att det även finns källmaterial om Ledarö 3 i Archibald Frids efterlämnade material, som förvaras hos ArkDes. Detta källmaterial har dock inte varit tillgängligt vid upprättandet av denna handling.

